

Over welkomst- en knotbomen,
kaphagen en verglijdingen,
boskanters en kapellen

Het Hayesbos en de Verrebeekvallei

Brakel

erf
goed
sprokkel

Detail uit het kaartboek van Opbrakel door Pieter Hoelman, 1653, Gent, Rijksarchief

Het landschap rondom het Hayesbos en in de Verrebeekvallei heeft op vele vlakken een rijke erfgoedwaarde en straalt die ook uit. Ver hoeft je niet te zoeken om je ontdekkingstocht te beginnen. Deze wandeling is een uitnodiging om je te verdiepen in het levende erfgoed van dit cultuurhistorische landschap. Laat je verrassen door de rust en de schoonheid die het te bieden heeft.

Landschappelijk erfgoed: tussen bos en beek

We wandelen door het Hayesbos en de Verrebeekvallei. Als je bij de Verrebeekmolen staat, met je rug naar de molen en de blik naar het zuiden, zie je het bos als groene horizon. Daar gaat onze wandeling naartoe.

Het Hayesbos ligt op de noordflank van het Livierenbos, een typische getuigenheuvel in de Vlaamse Ardennen. Tussen beide bossen ontspringt de Verrebeek, die kronkelt door een kleinschalig valleitje. Bos en vallei vormen samen een levend cultuurlandschap waar verleden en heden samenkomen. Niet toevallig werd dit unieke gebied in 2017 beschermd vanwege zijn uitzonderlijke gaafheid en rijke landschappelijk en bouwkundig erfgoed.

Het Hayesbos op de heuvelflank

Molen in een notendop

De Verrebeekmolen is in de omgeving hét herkenningspunt en ook de ideale vertrekplek voor de wandeling. Of de molenaar aan het werk is, weten we niet, maar de molen zelf vertelt alvast een bewogen verhaal.

De eerste steen werd gelegd in 1789. Al snel stapelden de schulden zich op en werd de molen openbaar verkocht, samen met de nabijgelegen watermolen en pastorie. In de verkoopakte werd het geheel omschreven als “eene der schoonste propriëteyten van het Scheldedepartement”.

Door de jaren heen wisselde de molen meermaals van eigenaar, maar in 1938 viel hij stil en begon het verval. Uiteindelijk werd de zwaar aangetaste romp in 1994 afgebroken en kort daarna opnieuw opgebouwd. Dankzij recente restauraties schittert de molen opnieuw in zijn volle glorie.

We starten dus aan een molen, maar tijdens onze erfgoedwandeling gaat de aandacht vooral naar het landschap eromheen. En dat begint meteen indrukwekkend, met een bijzondere erfgoedboom iets verderop.

Je daalt Verrebeke af, richting het bos, en kruist daarbij het Mijnwerkerspad. Even verderop duikt aan je linkerkant, bij een voormalige boerderij, een oude linde op.

Welkom, zegt de linde

De linde, waar we met gemak met een grote groep onder kunnen staan, is een prachtexemplaar. Bij zo'n imposante erfgoedboom stel je je al gauw de vraag: waarom staat hij hier?

Over bomen is er – in tegenstelling tot gebouwen – vaak minder geschreven. Wie op zoek gaat naar hun oorsprong of erfgoedwaarde, moet het dan ook iets creatiever aanpakken. Klassiek archiefonderzoek biedt meestal minder houvast, maar in oude kaarten of de mondelinge overlevering duiken vaak toch waardevolle sporen op.

De Verrebeekmolen in 1930, met eigenaar Remi Roman aan het werk

De Linde Verrebeke – foto privécollectie

Vermoedelijk gaat het om een zogenaamde welkomstboom. Waarschijnlijk werd de linde aangeplant bij de oorspronkelijke toegang tot het erf van de voormalige boerderij. Het aanplanten van zulke welkomstbomen – ook wel afweerbomen of ‘wachters’ genoemd – heeft een zeer oude, voorchristelijke traditie. Men geloofde dat lindebomen bezoekers ‘zuiverden’ bij het betreden van het erf en dat ze tegelijk beschermde tegen kwade invloeden.

Soms vinden we aanwijzingen op oude kaarten, of kunnen we iets afleiden uit de context: lokale verhalen, historische foto's of de ligging in het landschap helpen om het verhaal van zo'n boom stukje bij beetje te reconstrueren.

Waarom zou deze boom hier staan?

De linde vandaag

Als we verder stappen richting de Verrebeek, loont het de moeite om ook even links en omhoog te kijken. Op de hoek van de tragel die we inslaan, staat een imposante haagbeuk. Vanaf hier wandelen we het beschermde landschap in.

Beplanting langs de Verrebeek

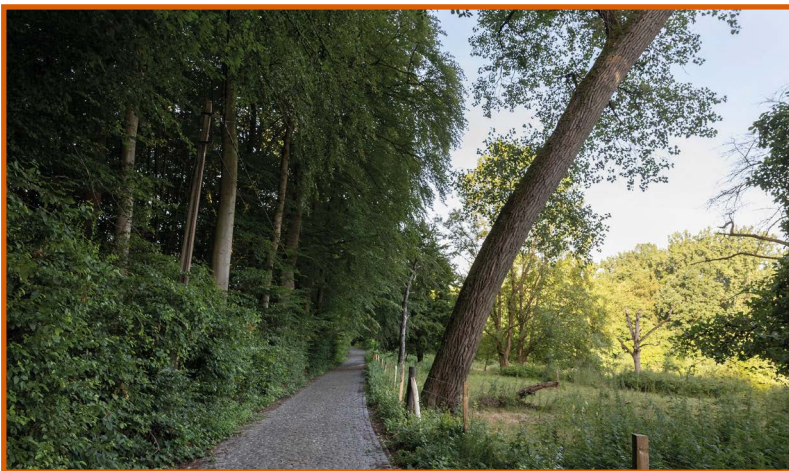
Wanneer we de Verrebeek oversteken, zien we aan de rechterkant een rij oude knotbomen, aangeplant op de perceelsgrens tussen twee weilanden. Vroeger werden niet alleen wilgen als knotboom beheerd, maar ook soorten als gewone es, haagbeuk en zelfs populier. Elke boomsoort had eigen toepassingen. Zo leverde de es recht en stevig hout, ideaal om er stelen en allerlei ander gereedschap mee te maken.

Daarnaast boden knotbomen schaduw en beschutting voor het vee en werden de bladeren soms gebruikt als loofvoer. Ze markeerden perceelsgrenzen, hielpen bij de drainage, dienden als oeverversterking of als natuurlijke veekering.

Fijne takken ('rijshout') werden bovendien gebruikt om de bakoven aan te steken (samengebonden in 'bussels' of 'mutsaards'); wilgenhout is daar erg geschikt voor omdat het snel brandt. Wanneer de bomen verder uitgroeiden, werd ook het zwaardere hout benut als brandhout — zelfs (bij het rooien van de boom) de wortels, die het hardste hout leveren en het langst branden. Dit zijn slechts een paar voorbeelden van hoe (knot)bomen vroeger werden benut. Noem het duurzaam landgebruik avant la lettre: niets ging verloren.

De rij oude knotbomen

De kaphaag als bosgrens

Via de oude weg (Doensberg) bereiken we de rand van het Hayesbos.

Kaphaag op de rand van het bos

Talrijke geknotte haagbeuken vormen hier samen de bosgrens: het zijn de restanten van een oude kaphaag. Die hadden vroeger een dubbele functie: ze hielden vee binnen de perken én leverden jaarlijks loof, twijgen en rijshout op.

Met de komst van prikkeldraad verdwenen kaphagen stilaan uit het landschap, ook omdat het onderhoud erg intensief was. In onze tijd vinden we ze meestal nog rond erven of weides. Des te opmerkelijker is dit exemplaar aan de bosrand. Waarom precies hier een kaphaag werd aangelegd, blijft voorlopig onduidelijk. Wel zien we vaak geknotte haagbeuken op oude bosgrenzen — wellicht als levende markering van eeuwenoude perceelsgrenzen.

We blijven even ter plekke.

Boskantershuisjes

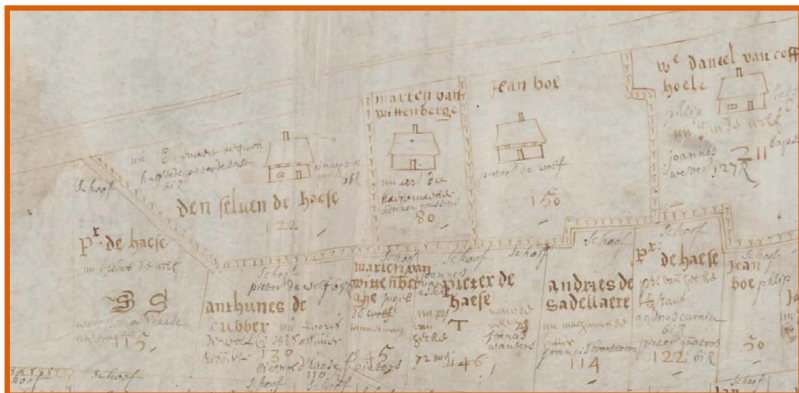
Tot in de 20ste eeuw was hier een klein boskantersgehucht: een groep bescheiden woningen waarvan de bewoners leefden van wat het bos te bieden had. Op 19de-eeuwse kaarten zien we nog een zestal huisjes.

De woningen lagen verspreid aan de straat en zelfs tot in het bos. Inmiddels zijn ze verdwenen, al zijn ze nog zichtbaar op kaarten van kort na de Tweede Wereldoorlog. Alleen het prachtige vakwerkhuis De Scheven Hoek — een beschermd monument waarlangs we straks het bos induiken — herinnert nog aan die tijd.

De vakwerkhoeve De Scheven Hoek

Vakwerkhuisen hebben een houten draagstructuur, oorspronkelijk gevuld met een vitswerk van takken en afgewerkt met leem, een typische vorm van houtskeletbouw. Ooit kwamen ze veel voor in deze streek, nu zijn ze uitermate zeldzaam geworden.

Detail uit de legger van onroerende goederen in Opbrakel, 1670, Gent, Rijksarchief

Nog even genieten we ter plaatse van de luwte aan de bosrand, voor we rechts afslaan in de richting van de kapel.

Oude paden

Dit is nu een afgelegen plek. Net zoals de gebouwen zijn ook oude wegen en verbindingroutes hier door de tijd heen in onbruik geraakt. In het verlengde van de Doensberg, de onverharde weg waar we net over liepen, liep vroeger een tracé dwars door het bos naar het gehucht Buystenberg en van daaruit naar Everbeek. De route liep zelfs naar Bois du Roy, het huidige Livierenbos, dat aansluit op de hoofddreef door het bos, en zo uiteindelijk richting Flobecq.

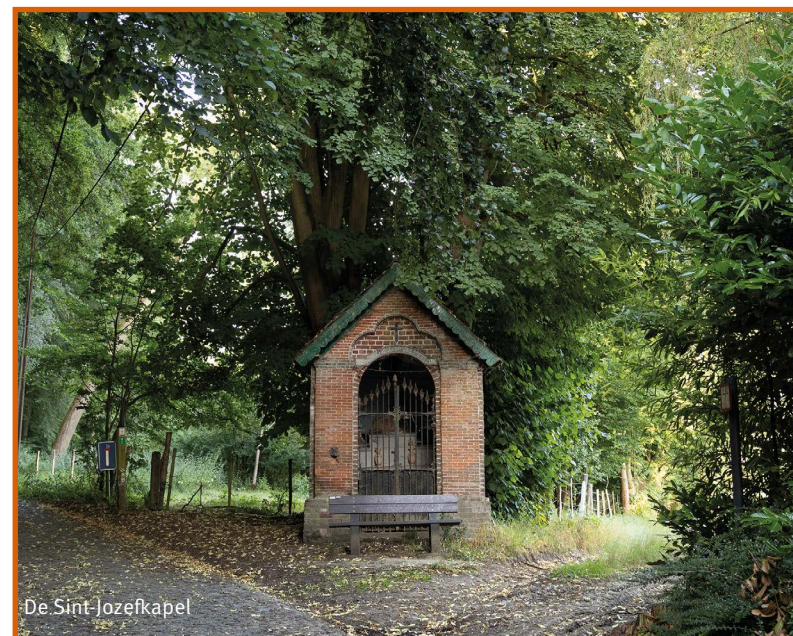
We slaan rechtsaf en wandelen een paar meter verder, in de richting van de kapel met twee oude lindes.

Kapellen met lindebomen

Als we ons omdraaien en een paar meter verder stappen, komen we bij nog een opmerkelijk landschapselement: de kapel gewijd aan Sint-Jozef, patroonheilige van timmerlui, ambachtslieden, arbeiders, gezinnen, reizigers en beschermer van stervenden voor een 'goede dood'. Dat laatste spruit voort uit een legende uit de 4de eeuw: Jozef zelf zou een zalige dood zijn gestorven in aanwezigheid van Jezus en Maria — en dus ook van 'De Heer'.

Bij deze kapel, die wordt omgeven door lindes, kwamen tot 1939 nog vijf wegen samen. Zoals we zagen bij de welkomstboom in Verrebeke, hebben lindes vaak een spirituele of religieuze betekenis, die teruggaat tot oude, voorchristelijke tradities. Niet toevallig komen kapellen en lindes vaak samen voor. De vraag blijft vaak: wat stond er eerst, de kapel of de linde?

Lindes bij kapellen (of andere religieuze sites) zijn levende

De Sint-Jozefkappel

voorbeelden van een verkerstend volksgebruik. Bomen stonden vaak op speciale plekken in het landschap en werden in prechristelijke tijden vereerd omdat mensen ze verbonden met goden. Zo werd de linde geassocieerd met 'het vrouwelijke' en aanbeden vanwege haar beschermende en zuiverende kracht. Voor de Kelten was de linde een heilige boom, en ook in de Germaanse mythologie speelden lindes een centrale rol. De linde werd verbonden met de godin Freya en stond symbool voor bescherming, vruchtbaarheid en voorspoed.

Een geloof dat zo diep verankerd is in de bevolking, verander je niet zomaar. Toen het christendom in onze streken voet aan wal kreeg, bleven de oude gebruiken vaak behouden, maar dan in een nieuw jasje. Zo hingen men boomkapelletjes aan lindes met daarin beeltenissen van Maria, die veel overeenkomsten vertoont met Freya. Later werden grotere kapellen opgetrokken en verdwenen soms de bomen, of werden er lindes aangeplant bij nieuwe kapellen. Kapellen en bomen, ze zijn vaak onafscheidelijk in het landschap.

Voortaan passeer je dus nooit meer achteloos een kapelletje met een linde — mocht je dat al ooit gedaan hebben.

De kasseiweg volgt de bosrand tot aan het boskantershuisje 'Scheven Hoek'. Bewonder het vakwerk! Voor de woning nemen we een onverhard paadje, dat ons het bos in leidt.

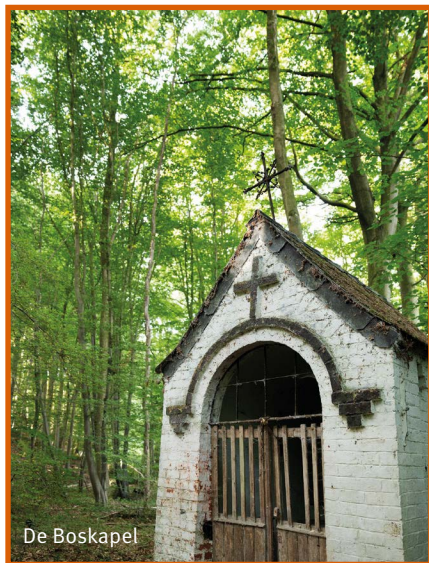
Boskapel

We zijn via een gekasseid bospad het bos ingetrokken, tot bij deze boskapel. Die dateert vermoedelijk uit dezelfde periode als het gehucht met de boskantershuisjes. Ze is gewijd aan de Zwarte Madonna van Halle.

De Madonna staat er momenteel niet. Ze wordt veilig bewaard, in afwachting van een restauratie.

De kapel werd gebouwd omstreeks 1892, vlak bij de woning die er toen stond.

Aan de achterzijde van de kapel werd later een kruisje in de muur ingewerkt. De bijbehorende, trieste wens was dat een kind met zware beperkingen zou mogen overlijden om uit zijn lijden verlost te worden.

Volg de glooiingen van het bospad omhoog en kijk alvast onderweg naar het reliëf. Daar is iets bijzonder mee aan de hand...

Verglijdingen

Bovenaan op de helling is het tijd om even uit te blazen en stil te staan bij het opmerkelijke reliëf van het Hayesbos. Dat sluit aan op het Brakelbos en het Livierenbos, en ligt op de lijn van getuigenheuvels in de Vlaamse Ardennen. Zonder al te diep op de geologie in te gaan, is het belangrijk kort te duiden wat het Hayesbos zo bijzonder maakt.

Het reliëf hier is sterk 'golvend', zonder gelijkmatige hellingen. Vrijwel het volledige bos staat op oude verglijdingsvlakken, een fenomeen dat elders in de streek ook voorkomt en dat de Vlaamse Ardennen zo interessant maakt voor geomorfologen. Op deze plek zijn ze opvallend talrijk.

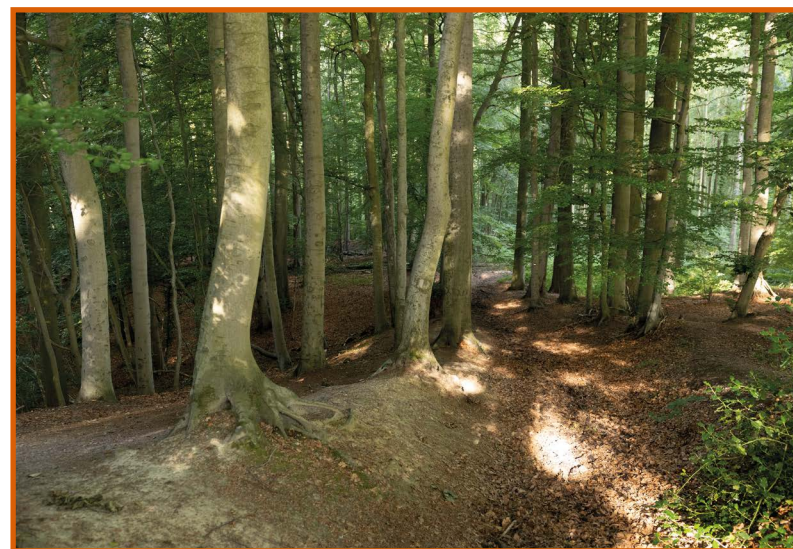
Een verglijdingsvlak is een zone waarlangs grond of gesteente in het verleden naar beneden is gegleden. Zulke verglijdingen hebben het landschap mee vormgegeven en kunnen op sommige plaatsen nog altijd actief zijn. Af en toe komen er kleine grondverschuivingen voor in de Vlaamse Ardennen. Dan kan een volledig vlak naar beneden

glijden. Vergelijk het met het spelletje 'glibberzeep' bij jeugdbewegingen.

Voor zo'n grondverschuiving is allereerst een helling van 5 à 10 procent nodig en in de tweede plaats een glijvlak: een glad materiaal waarop water blijft staan. In de Vlaamse Ardennen is dat vaak de glibberige klei in de ondergrond, officieel het 'lid van Aalbeke' (onderdeel van de 'Formatie van Kortrijk'). Daarboven ligt een goed doorlaatbaar zandig pakket, de 'Formatie van Tielt', een ideaal scenario voor een glijvlak. Om het proces op gang te brengen is veel water nodig, wat vaak de directe aanleiding is van een verglijding. Ook menselijke ingrepen, zoals het aanleggen van een vijver, bouwen, afgraven, ophogingen of het afdichten van bronnen, kunnen de stabiliteit verstoren.

Het resultaat is een 'geaccidenteerd terrein', met steile hellingen, kleine tegenhellingen en lageregelegene zones. Waar de kleihoudende lagen aan het oppervlak komen ('dagzomen'), ontstaan vaak bronnen. Die zijn in het Hayesbos nog actief en vormen het reliëf met zijn valleitjes en bronhoofden, met name bij de steile noordelijke bosrand.

We wandelen nog even verder omhoog en slaan dan rechtsaf. Een steile afdaling brengt ons bij het beekje tegen dat het water uit die bronnen opvangt: de Verrebeek.

De verglijdingen zorgen voor markante hellingen in het bos

Detail uit de topografische kaart van het dépôt
de la guerre, 1870, Brussel, Koninklijke Bibliotheek

Oud bos

Het Hayesbos is deels een 'oud bos', dat is een bos dat minstens sinds ongeveer 1775 ononderbroken bestaat. Het bevat veel soorten bosplanten die kenmerkend zijn voor zo'n oud bos, zoals de voorjaarsbloeiers bosanemoon en boshyacint. De omgeving van de beken en bronnen hebben een eigen vegetatie. Het Hayesbos is het enige bos in de Vlaamse Ardennen waar alle bronbossoorten samen voorkomen, zoals goudveil en slanke zegge.

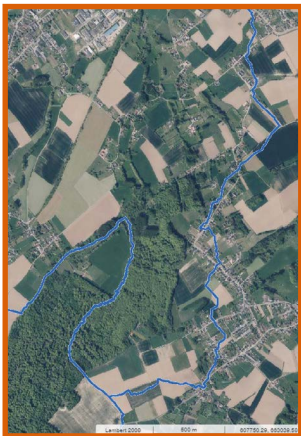
Verrebeek

We bevinden ons in een echt grensgebied — ook hydrologisch. De Verrebeek voor ons behoort tot de bovenlopen van de Zwalm en stroomt uiteindelijk af naar de Schelde. Dit is de uiterste rand van het stroomgebied dat richting de Scheldevallei gaat.

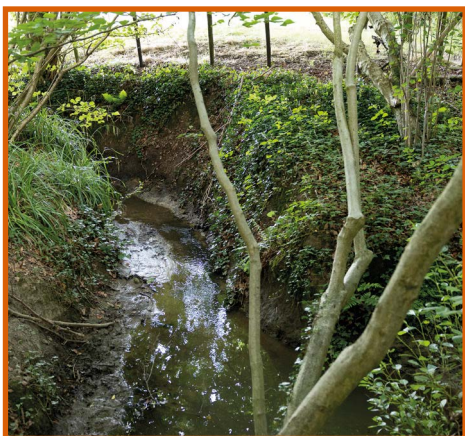
Vlakbij, aan de andere kant van het bos, loopt de waterscheidingskam. De weg tussen Flobecq, Everbeek en Parike volgt die al eeuwenlang. Zulke hoger gelegen ruggen waren ideaal voor oude verbindingswegen, ook al in de Romeinse tijd. Plaatsnamen, zoals Steneplein, en ook archeologische vondsten wijzen op die oude aanwezigheid.

De Verrebeek kronkelt hier nog vrij door het landschap, iets wat je vandaag nog maar zelden ziet. Wie hier in het voorjaar wandelt, ziet een bloeiend bos met bosanemonen, slanke sleutelbloemen en wilde hyacinten, typische soorten in een oud bos.

Neem het brugje over de Verrebeek. In de bocht iets verderop heb je een mooie uitzicht richting het Livierenbos. Een perfect plekje voor het volgende verhaal.

Aanduiding van de waterscheidingskam van het Scheldebekken, waartoe de Verrebeek behoort, Geopunt

De Verrebeek

Toponiemen

Als we een blik werpen uit het bos en over de weilanden, zien we het Livierenbos, in het verlengde van het Hayesbos. Deze twee namen (toponiemen) vertellen veel over de geschiedenis van de omgeving en hoe het landschap er vroeger uitzag.

Het Hayesbos is een relatief recente naam. Op kaarten uit het eind van de 19de eeuw, heette dit gebied 'Les Haies'. Liep je hier toen rond, dan stond je op Waals grondgebied. Dat veranderde in 1965, toen de taalgrens officieel werd vastgelegd en Everbeek bij Brakel werd gevoegd. De naam 'Les Haies' verwijst vermoedelijk naar de kleinschaligheid van het landschap.

Ook het Livierenbos, of Bois de la Louvière, heeft een interessante naam. 'Louve' is Frans voor 'wolvijn'. Dit is dus letterlijk 'het bos waar de wolf woont'. Het intrigerende toponiem brengt ons meteen in de sfeer van het landschap. (De wolf is overigens recent weer in deze regio gespot.) Ook in het Brakelbos leefden vroeger wolven, zoals blijkt uit de kaart van Pieter Hoelman (1651-1654), een landmeter die de parochie Opbrakel in kaart bracht, mét getekende wolven in de bossen. Zijn kaart is een bijzonder waardevolle bron voor de geschiedenis van deze omgeving.

We wandelen verder over een grenspad dat destijds van het gehucht bij het Hayesbos richting Flobecq liep, en slaan op het eind van het pad rechtsaf, richting het gehucht Ten Berge.

Wie dat wenst, kan nog een lusje maken. Voor wie de lus niet neemt, sla hier rechts af.

Uitleg lus. Sla op het kruispunt linksaf, een weg die in een onverhard pad verder loopt. Op het eind van het pad, aan de rand van het bos, ga je rechts. Iets verderop kom je aan de vroegere pikeurswoning.

Stopplaats Opbrakel (extra lus)

14

In dit gehucht vinden we nog een relict van het mijnwerkersverleden van de streek rond Brakel en Zottegem. Het Mijnwerkerspad loopt tot hier, maar het vroegere spoor liep verder tot aan Ellezelles, Ronse, richting Borinage. In 1963 werd het spoor afgeschaft, maar een voormalige stopplaats die werd aangelegd in 1884-1885, is nog herkenbaar. De woning Tenbergen 34 is een vroegere 'pikeurswoning'. De 'pikeur' stond in voor het onderhoud en de veiligheid van de spoorlijn en stapte elke morgen, voor de eerste trein reed, zijn deel van de spoorlijn af om te controleren of alles veilig was, of er geen takken of bomen over de sporen lagen en of er geen loslopende dieren waren. Ook het oude spoor is nog zichtbaar in het perceel (de smalle strook in de tuin) en verder in het bos.

De stopplaats van Opbrakel, Brakel, Geschied- en heemkundige kring Triverius

Een paar meter verder sla je rechts tussen de huizen een wegel in. Op het einde van dit pad sla je terug rechtsaf en kom je weer op het beginpunt van de lus. Slalinksaf op dit kruispunt en je bent terug op de route.

Met een schitterend uitzicht op Nederbrakel zetten we koers naar de Verrebeekmolen. Onderweg trekken enkele waardevolle houtige relictten onze aandacht.

Kaphaag

We staan opnieuw in de Verrebeekvallei, bij een kaphaag waarvan de oorspronkelijke context opvallend goed bewaard bleef. De omliggende weilanden worden nog begraasd en de dicht op elkaar geplante bomen tonen meteen hun functie: ze doen dienst als een natuurlijke veekering, waar geen koe tussen kan.

Hoewel intussen heel wat bomen verdwenen zijn, verraden de overblijvende haagbeuken — ze zijn op amper zo'n 30 centimeter van elkaar geplant — het oude karakter van deze kaphaag.

Op basis van hun stamomtrek lijken het geen oude bomen. Maar doordat ze bijna jaarlijks werden geknot, groeiden ze nauwelijks in dikte. In werkelijkheid zijn deze haagbeuken waarschijnlijk veel ouder dan ze eruitzien. Hoe oud precies, blijft een boeiende vraag voor verder onderzoek.

We gaan iets verderop in de straat.

Hoekboom

De imposante linde op de hoek van dit perceel werd vermoedelijk aangeplant als hoekboom, om de perceelsgrens te markeren. Mogelijk deed ook deze boom dienst als welkomstboom bij een voormalige hoeve die nog op oude kaarten van Vandermaelen en Popp terug te vinden is.

Even verderop passeren we een prachtig bewaard voorbeeld van zo'n erf, waar twee welkomstbomen nog altijd de toegang flankeren.

Twee welkomstbomen

De zuidelijke boom werd recent vervangen, al is de stronk van de oude boom nog zichtbaar. Uit de nieuwe scheuten op die stronk werd één jonge boom geselecteerd, die voorlopig verder als opgaande boom wordt beheerd.

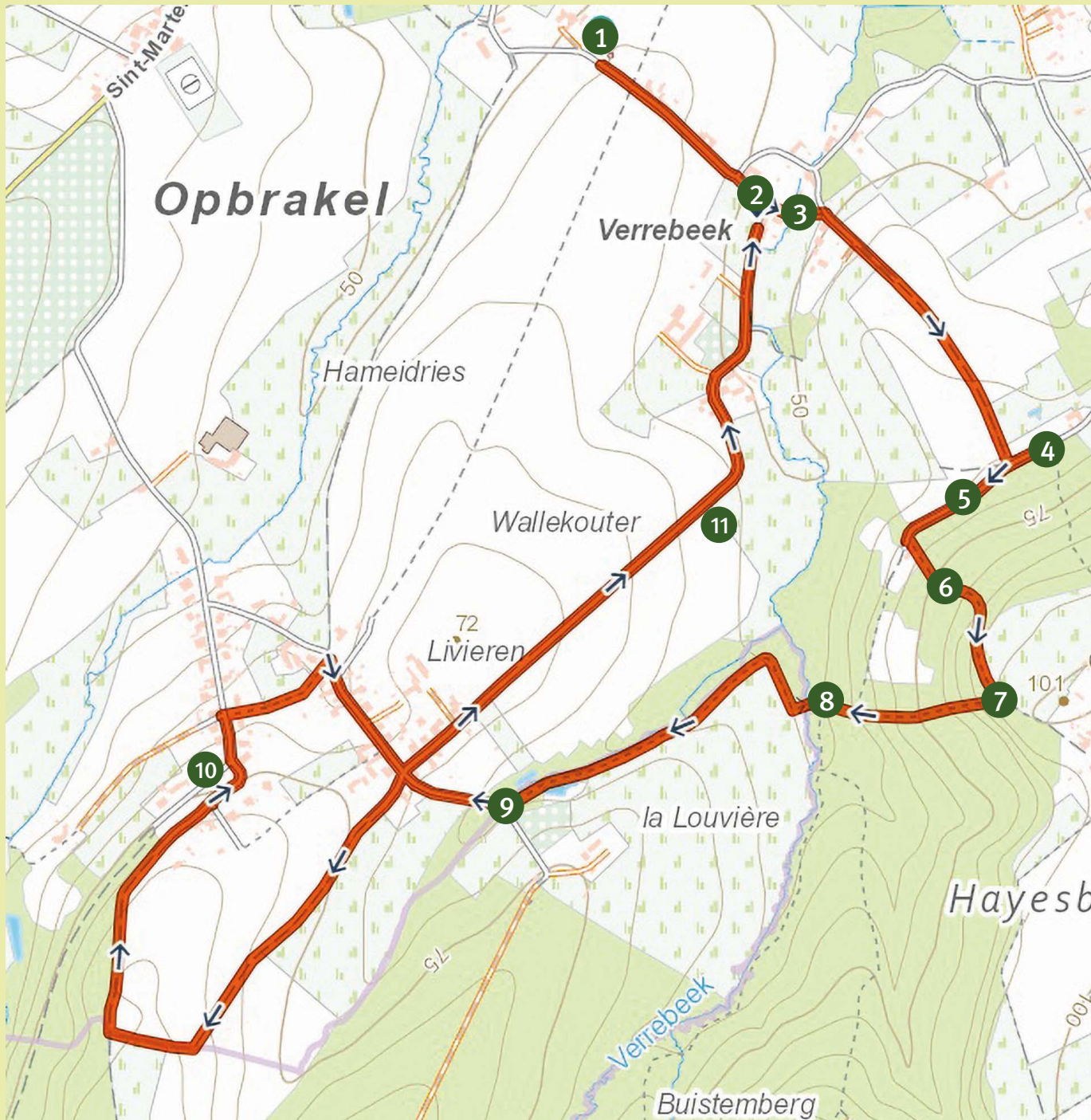
Aan de overkant zie je een gemengde kaphaag met olm, gewone es, haagbeuk en zwarte els.

Je zag de molen onderweg al een paar keer opduiken. Wandel de straat verder uit en je komt vanzelf weer bij het startpunt.

Hoekboom met kaphaag op de achtergrond, foto Geert Van der Linden

15

Hayesbos en de Verrebeekvallei

- 1 Verrebeekmolen
- 2 De Verrebeeklinde
- 3 Beplanting langs de Verrebeek
- 4 Kaphaag en mispel in de bosrand
- 5 Het boskantersgehucht met de Sint-Jozefkapel en hoeve De Scheven Hoek
- 6 De Boskapel
- 7 Verglijdingen
- 8 Verrebeek en zicht op Livierenbos
- 9 Toponiemen
- 10 Stopplaats Opbrakel (Extra lus)
- 11 Kaphaag en hoekboom

Colofon

Uitgegeven door de deputatie van de Provincie Oost-Vlaanderen

Beleidsverantwoordelijke: David Coppens, gedeputeerde voor erfgoed
Directie Erfgoed & Erfgoedsites · dienst Erfgoed
Anneke Lippens, directeur
Jo Rombouts, diensthoofd
Serge Migom, redactie en coördinatie

Tekst: Annelies Schepens (deskundige landschappelijk erfgoed RLVAD)
Revisie: Nele Vanmaele (landschapsonderzoeker, Agentschap Onroerend Erfgoed) en Ludwig De Temmerman (voorzitter Triverius, Geschied- en Heemkundige Kring Brakel)
Taalredactie: Patrick De Rynck
Fotografie: Stefan Dewickere, tenzij anders vermeld
Grafische vormgeving: Ann Huyghe, directie Erfgoed
Druk: Albe De Coker · Antwerpen

D/2026/1933/10

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met het Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen tot Dender vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage. De uitgever heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake copyright na te leven. Eenieder die meent nog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Erfgoedspokkels: Oost-Vlaams erfgoed in de kijker
oost-vlaanderen.be/erfgoedspokkels